

Бисера С. Јевтић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за педагогију

УДК 37.034-057.874
37:929 Аџић С.
Оригинални научни рад
Примљен: 23. октобар 2018.
Прихваћен: 13. новембар 2018.

МОРАЛНЕ РЕФЛЕКСИЈЕ СРЕТЕНА АЏИЋА

Ајсиракӣ: Живећи своју животну судбину, личност је изложена различитим активностима. Због перманентног полагања испита из сопствених животних ситуација, живот сваке личности се налази на највишој лествици вредности. Однос према садашњем животу и оном који нас очекује у будућности доказ је хуманости и моралности. Чин моралности даје велики допринос развоју човекољубља, отаџинољубља, тиме што личност подстиче на напоре из којих настаје дело које има вредносну димензију. Уложити велики напор и труд у откриће флуентних идеја значи доћи до врха пирамиде вредности. Да би особа била морална, поред достизања високих моралних и интелектуалних стадијума и резоновања са тих тачака гледишта, она мора бити спремна на одговорност и на прихватање последица, а морални чин треба да прихвати као обавезу. Дакле, Аџићево полазиште је да су особе које могу бити моралне заправо јаке и карактерне личности, спремне да морално делују упркос томе што је та морална акција у супротности са њиховим личним интересима и потребама. Један од највећих изазова васпитања карактера, према схватањима Аџића, јесте достизање зрелости сазнајне стране морала. Чињеница је да су понашања и активности младих одређени системом вредности заједнице којој припадају. Различити егзогени чиниоци усмеравају њихово понашање и одређују њихов положај у заједници. У овом раду бавимо се питањима превентивног деловања као рефлексије Сретена Аџића о стварању повољне климе за развој моралног појединца у заједници, а то подразумева услове у којима ће се млада особа развити у активног грађанина, без предрасуда о другим људима који су некада другачији, а припадају истој заједници. Педагошка функција наставника у васпитном раду веома је сложена, али коначан успех зависи од координације васпитних фактора у школи и изван ње.

Педагогија ренесансе детета данас је пред најсложенијим и најхуманијим задацима да (ре)афирмише систем вредности на чијем врху сија морална личност, да помогне онима који своју младост збуњено и неразумно третирају као промашај и заблуду, да помогне и онима који данас своју младост или старост доживљавају као несрећно време и теже неком лепшем животу у туђем (лажно бајковитом) свету, да пружи руку спаса онима који су без рада стекли богатство да се врате људској суштини и људима око себе, да интензивно сузбија сејаче песимизма код младих и одраслих (угрожавајући садашњост, будућност и животе), да свим средствима и методама олакшава живот деци и младима.

Кључне речи: моралност, моралне особине, васпитни поступци, педагошке методе.

УВОД

Размеђе другог и трећег миленијума, 20. и 21. века, неизбежно поставља питања о будућности човечанства и нас у њему. Праве се осврти, биланси пређеног пута и утрошеног времена, вреднује се достигнуће генерација на свим пољима, успони, падови, успеси и промашаји да бисмо бољим путевима наставили свој прегалачки и стваралачки ход и успон у будућем времену и простору. Централна тачка наше преокупације је дете које треба рађати, васпитавати, неговати, штитити, отворити му перспективе, научити га да се бори за срећу других и за своју срећу, да зна подносити успехе и неуспехе и да његов животни кредо буде – никад не пропустити да учиниш добро и никад не устукнути пред злом. Ове огромне хуманистичко-моралне задатке дужна је да оствари најважнија наука о детету, педагогија. Педагошки позив је људски, еманципацијски, патриотски позив. Сретен Аџић га је назвао божанским позивом јер од њега зависи да ли ће деца постати анђели или сотоне. Као узор и путовођа, охрабрење и уверење да смо последица најбољег и најважнијег позива у друштву, моралну рефлексiju Сретена Аџића данас осветљавамо како бисмо имали јасније путеве у будућност, истинске узоре у нашем све тежем послу васпитања детета за друштво учења и борбе за слободну личност у времену оштрих сукоба снага Добра и Зла.

Његов допринос кодексу педагошке етике је много богатији, али овом приликом констатујемо да проучавање Аџићевог моралног лика и дела, погледа, представља широко поље за све праве поклонике педагошког позива.

Наша будућност је оно што је најдрагоценије и најскупоценије, а то је рад са младима и за младе, као најплеменитији чин човека и човечанства. Наш хумани позив и ангажман сија новом снагом, вером у моћ знања нас, педагошких иноватора, које смо дужни да пренесемо на наше васпитанике. Увек нам треба бити на уму да сваки наш васпитаник носи у себи једну или више даровитости, шансе да буде вредносна и срећна личност. Данас и мали кораци имају висока достигнућа, а ствараоци попут Сретена Аџића реноме реформатора. Ми, педагошки иноватори, рефлекторима свога ума и својом педагошким етиком осветљавамо праве вредности и путеве будућности. Данас васпитаницима много дугујемо на овој цивилизацијској ветрометини.

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ОРИЈЕНТАЦИЈА МОРАЛНИХ РЕФЛЕКСИЈА

Ако бисмо спровели анкету и поставили питање шта представљају моралне рефлексije личности, као одговор бисмо добили комбинацију описа особа, група и ситуација у дијапазону од понашања, навика, ставова, емоција, способности, поступака до најопштије форме вредности и идеологија.

Ово истраживање је квалитативне природе, па смо се због тога определили за примену методе теоријске анализе и дескриптивне методе, које су у складу са одабраним проблемом и предметом истраживања, као и са постављеним циљем и задацима истраживања. Проблем овог истраживања гласи: *Да ли васпитање карактера представља предуслов за формирање моралне личности?* Предмет истраживања идентификује моралне рефлексije Сретена Аџића, док се циљ нашег истраживања односи на осветљавање Аџићевог делотворног моралног деловања кроз различите методичке аспекте у циљу развоја и оспособљавања хумане личности.

Коменски је сматрао да су понизност, поштовање старијих, послушност и друге врлине важне за формирање једне личности. Од свих врлина он највише цени умереност. Осим умерености, Коменски сматра да децу треба учити чистоћи и уредности, услужности, истинољубивости, праведности и поштењу, трудољубљу, уздржљивости и стрпљењу, учтивости и озбиљности у понашању, како би у својим поступцима била разумна, стидљива и штедљива. Када је у питању морално васпитање, Коменски у први план ставља деловање на децу примером, затим благовремено и опрезно упућивање у случајевима када пример није довољан. Дисциплина у школи је у непосредној вези с моралом ученика.

Аџић је симулирао прави спектакл различитих ситуација током поучавања кроз тражење решења за нежељене и конфликтне појаве са хуманог, сазнајног, етичког, методичког и педагошког становишта. При томе је испољио карактерне црте које одликују највеће хуманисте и моралисте. Када уочи педагошки релевантну појаву међу ученицима, поготову појаву коју није допуштиво заобићи, он је са строгошћу научника и човека високе одговорности прати и осматра док му не буду јасни сви облици манифестовања нежељеног понашања. Потом појаву оцењује, доноси план, изврши неколико проба, затим прелази на уклањање таквог поступања. Никада то није чинио претњом, празним упозорењем, придикама. Аџић није покушавао да нагло, сламањем неког обрасца понашања укине, спречи, забрани, казни. Овим методама Аџић је развијао врлине, јаку вољу и способност одлучивања, позитивна својства карактера која треба да красе сваку личност.

Етика има специфичан предмет истраживања у чијем средишту су три емоције – стид, самилост и поштовање. Стидећи се својих природних нагона и функција сопственог организма, човек показује да он није само природно материјално биће, већ је нешто друго и више. Големан сматра (Големан 1998) да основни етички ставови у животу зависе од емоција попут самоконтроле, борбености, истрајности и самомотивације. По његовом мишљењу, постоје две моралне одреднице за којима наше време жуди – то су самосавлађивање и саосећање.

Морално васпитање постаје све популарнија тема у области образовања. Друштвени проблеми су моралне природе, а већина има сложено порекло, тако да постоји растући тренд ка повезивању решења ових и сродних

друштвених проблема кроз учење моралних и друштвених вредности у нашим јавним школама. Међутим, разматрања о улози школе могу и треба да играју главну улогу у моралном развоју младих. Морално васпитање се односи на пружање помоћи деци у стицању моралних навика које ће им помоћи да живе самостално и истовремено постану продуктивни, доприносећи члановима њихових заједница. У том смислу, морално васпитање треба да допринесе не само појединцу, већ и социјалној кохезији појединаца у заједници (Берковиц, Осер 1985; Зедлер, Кифер 2003; Кнежевић 2003).

„Морална страна у воспитаника има за крајњи циљ морално савршенство” (Аџић 1902: 180). Као полазиште у овом смислу Аџић види моралне особине личности, а као одредиште наведене стране васпитања – морални развој кроз процес моралног васпитања. „Моралност јесу морална осећања која морају бити непрестани предмет васпитачке обраде” (Аџић 1924: 12).

Свака епоха уноси у свој систем васпитања и образовања одређене моралне захтеве. Теоријске и сазнајно респектабилне моралне ставове и погледе у другој половини 19. и почетком 20. века представио је и Сретен Аџић. Ти захтеви се свде на неколико основних, из којих проистичу тражене особине и својства личности. Један од тих захтева је да морална личност мора да поседује *чврсту вољу и карактер*. Под чврстом вољом се подразумевају смелост, одважност, честитост, поштење, правичност, несебичност, часност, тачност, јединство мисли и дела, пожртвованост, критички приступ. Вољне и карактерне особине су међусобно условљене и повезане, па их је тешко јасно разграничити. Треба имати у виду да постоји термилошка једнакост у свим педагошким концепцијама о моралној личности, али се у погледу садржаја и значења оне у много чему суштински разилазе. Други захтев је *развијање моралних осећања*. Морална радња није само израз рационалног понашања, већ је последица и моралног осећања. Садржаји попут љубави, радости, позитивног расположења, пријатности, поноса, части или презира, антипатије, стида, зависти, мржње, љубоморе улазе у склоп моралних осећања која чине моралну личност. Многа од ових осећања могу бити позитивна или негативна са становишта морала, што зависи од садржаја и карактера тих осећања (радост због личног успеха је позитивно морално осећање, али радост због туђег неуспеха је негативно морално осећање). Трећи захтев је *научно засновано сазнавање и њумачење светиа*. Личност која има развијена морална осећања савести морално се понаша из унутрашњег осећања дужности према усвојеним моралним нормама и принципима. То су релативно трајне опште особине личности по којима се може идентификовати сваки појединац. Под цртама личности се подразумевају тежње појединаца да се у истим, сличним а често и у различитим ситуацијама понашају на конзистентан начин. Концепт црта је значајан за морално васпитање и образовање личности. Широко је признато да је рано формирање добрих навика у најбољем интересу и за појединца и друштво. Поред тога, формирање карактера је препознато као имплицит у чијем концепту је самоконтрола и одговор-

ност. Процену карактера и моралног васпитања је најбоље описати као рад у процесу. Наша деца имају морални компас и добре навике као део њиховог карактера (Миочиновић 2004; Нарваез 2009; Рајан, Бохлин 1999). У прилог наведеном, особине, карактер и дух Сретена Аџића одсликавају личност чији је најмилији материјал за обраду било дете. Он је умео да разговара са дететом пријатељски и срдечно. Поучавао је и исправљао свако дете, ма чије оно било и ма где га срео. Сва деца су била његова и свима је он био учитељ. Био је срдчан и искрен са сваком особом. Саосећао је са сваком душом, био осетљив у свему. Није имао нимало лукавства у себи. Скромно је живео и скромно мислио.

Један од најважнијих задатака моралног васпитања јесте изграђивање свести о моралној одговорности. То је ниво обавезности у моделу понашања који је резултат слободног, свесног просуђивања и одлучивања. У осећању одговорности садрже се такве особине личности као што су способности и знање, критичност и самокритичност, поштење и истинољубивост, упорност и доследност итд. Одговорност се може одредити и као једна врста дужности, као дужност спречавања негативних последица наших поступака. Моћ моралне личности је да своје морално деловање држи у сагласности са својом моралном дужношћу, што је и Аџић пропагирао.

У својој рефлексiji, заговарао је идеју о позитивном васпитању: „Под овим изразом подразумева се утицај на васпитаника тако да му се развијају особине обично добре и нужне за живот. Ту се подразумева нега васпитања у позитивном правцу, тј. прибављање што више повољних утицаја, поуке и примери позитивне садржине, препоруке и похвале” (Аџић 1998: 12).

Методе моралног васпитања налазе примену у развијању навика позитивног понашања, особина воље и карактера, развој моралне свести и богаћење моралног осећања. Метода која прибегавала активним моћима детета, која прибегавала његовим конструктивним, продуктивним и стваралачким способностима, даје повод за премештање тежишта моралног бића. У схватању суштине васпитног процеса, Аџић се приближио руском педагогу Болдиреву, који у својој васпитној пракси представља методе као путеве и начине „формирања моралне свести, развоја моралних осећања, стварања навика и правила понашања”. Васпитачи користе методе као инструмент за постизање предвиђених циљева. При успешном избору и вештој примени метода моралног васпитања, васпитачи подстичу активност васпитаника, а васпитаници постају саучесници у процесу васпитања. Као значајне начине васпитања, Болдирев наводи убеђивање, вежбање и практично поучавање, као и пример, такмичење, подстицање (Болдирев 1979: 149). „Пример који има тако снажан психолошки уплив на васпитаника може бити непосредан, заснован на сопственим доживљајима и посматрању рада других, а посредан и на описивању догађаја које ученици слушају” (Аџић 1902: 93). Са становишта Аџићевог увида у моралност, садржај позитивног васпитања чине морално искуство, морално знање и морална воља. Коначна вредносна провера

моралности јесте у примени и извођењу добрих, као и избегавању лоших дела.

Ацић је у морални контекст ставио и морално вежбање: „То је баш оно што је главно у моралном васпитању јер морално вежбање прелази поступно у сталну навику моралног делања, а које је опет крајњи циљ моралног васпитања” (Ацић 1924: 18). Вежбање у моралном поступању се изводи све док се нека радња не претвори у навику. Вежбање се састоји у свакодневном понављању разних активности да би се формирале одређене способности и навике друштвеног понашања. Оно доприноси учвршћивању у дечјем понашању позитивних активности и претварању ових у стабилне норме њиховог понашања.

У процесу вежбања наставник-васпитач врши контролу, исправљајући грешке. Ако се укаже потреба, он неку радњу поново објашњава и показује. У току вежбања наставник-васпитач треба да користи средства подстицања и спречавања. Његов је циљ да оспособи васпитаника за самоконтролу. Полазећи од принципа поступности, увек је потребно водити рачуна о томе да је погрешно развијати неколико навика одједном.

Успех у вежбању и навикавању је могуће постићи само онда ако не постоји раскорак између убеђења и вежбања која се организују. Вежбања у моралном поступању не смеју бити у супротности са убеђењима јер се управо одређена вежбања морају заснивати на убеђењима. Суштина ове методе моралног васпитања заснива се на захтеву да је нужно организовати таква вежбања и навикавања у којима ће васпитаник своје речи, своје мисли, схватања и своја убеђења спроводити у пракси и својој свакодневној делатности. Ова метода доприноси спајању мисли и делатности (Јевтић 2014).

Неки од педагошких класика (Лок, Коменски, Спенсер, Макаренко) истицали су чињеницу да васпитаници нису у могућности да самостално истрају у позитивном понашању и да им је често потребна помоћ. Због тога су представљана два облика методе подстицања – одобравање и похваљивање. У том смислу, Џ. Лок истиче да је потребно „бодрити благим речима” (1950: 43); Х. Спенсер наводи да је „одобравање као моћно средство за управљање њиме [понашањем]” (1921: 151); Ј. А. Коменски саветује да „чим се дете поправи добро га је одмах похвалити јер разумном хвалом може се много постићи код деце” (1946: 47); А. С. Макаренко сматра да „децу понекад треба оставити да се сама извуку из тешкоће, да сама решавају проблеме” (1957: 31). Феномен *моралној примера* Ацић је аналитички врло исцрпно обрадио, уочавајући улогу примера у моралном васпитању: „Морални пример у васпитању је све оно што може послужити за углед у моралном делању, или за објашњење, или потврду моралних правила” (Ацић 1902: 93).

Квантитативни показатељи упућују на то да разлоге за различит степен учесталости делотворности треба тражити пре свега у личности родитеља и наставника, у њиховим особинама као васпитача. Почетни корак у припреми васпитача – родитеља и наставника – за успешнију делотворност

представља њихово упознавање са значењем и улогом средстава у васпитном раду. Из тога произлази потреба за утврђивањем различитих функција васпитних поступака и могућности њиховог ефикасног деловања. При томе, битно је да наставник зна да су поступци васпитног деловања чврсто повезани са општим квалитетом односа са ученицима, те да од тога зависи и њихова успешност. На пример, похвала употребљена без јасног разлога или сврхе, као „фраза”, изречена кратко, сувише стереотипно (нпр. „Добро”, „Фино”, „Тако је”) и „механички“, нема битнијег деловања. Похвала која је образложена, посебно истакнута и наглашена, било да је упућена појединцу или групи, делује подстицајно и мотивишуће (Јевтић 2017).

Данас се нарочито наглашавају погледи и схватања о дисциплини са једног ширег становишта – проблема социјализације ученика, интернализације преовлађујућих прихватљивих стандарда вредности и ставова културе у којој се она развија. Према схватањима Аџића, дисциплина не треба да застрашује, да плаши, већ треба да има јаку позитивну функцију поучавања. Она *не треба да помаже ученику* да развије разборит степен конформности. Основне функције дисциплиновања састоје се у поучавању и помагању ученику да што успешније дисциплинује сам себе. На том путу, дисциплиновање неизбежно укључује и различите конфликти. Дисциплина је неопходна да би школа функционисала као заједница, само је питање каква дисциплина и којим се средствима она постиже. Аџић је заговарао позитивну дисциплину, коју препознајемо и данас. Позитивна дисциплина значи да се доношење и примена правила користе као прилике за неговање моралног расуђивања, самоконтроле, добровољно усаглашавање са правилима и уопштено поштовање према другим особама. Последице које настају због кршења правила захтевају да се одржи морална лекција, која ће на личност ученика деловати тако да испољи спремност да се у будућности придржава правила. Педагошки деловати значи овладати педагошким компетенцијама у којима је знање један сегмент. Развој педагошких компетенција захтева стално нове визије педагошке рефлексije, стално сагледавање и осмишљавање нових подручја рада развојно-педагошке делатности, креирање позитивне педагошке климе за њихову реализацију. Појединац има бројна интересовања, задатке, тежње и норме, тако да његови интереси, норме и вредности, у конкретним ситуацијама, могу да дођу у међусобне *конфликте*. Дата радња може да одговара једној норми а да не одговара другој, па таква сазнања могу да доведу до моралних конфликта и противуречности. Формулисању правог суда можемо приступити тек кад имамо јасан и чврст систем циљева и норми, када се оријентишемо на реалност, када имамо адекватну информацију о њој. Поред уважавања социјалних норми и поступања у складу са њима, важно је да постоји и свест о личној одговорности. Наиме, социјална одговорност имплицира присуство осећања обавезе према добробити других и одговорности за сопствене поступке и њихове последице, при чему је нужно да постоји лична одговорност за сопствене поступке, као и свест о томе да

наши поступци могу имати последице по добробит других особа (Детерт, Тревино 2008; Јевтић 2015; Шварц, Бонке 2004).

Способност стављања на туђе место, која се развија током социјалне интеракције, сматра се изузетно важном за развој моралног расуђивања и унапређивање социјално одговорног понашања. Појединци се налазе на различитим нивоима способности стављања на туђе место, што се одражава на разумевање социјалних односа. Релативна равноправност и узајамност, која је карактеристична за интеракцију, доприноси заузимању перспективе другог и сагледавању стварности са туђег становишта, што води већој бризи за добробит других и уважавању њихових потреба. Поглед из перспективе другог подразумева не само разумевање туђих ставова, потреба и осећања, а у складу с тим и њихових поступака, већ омогућава и сагледавање сопствених поступака са становишта других особа, као и последица које из датог понашања произлазе. Уколико личност не успева да координише сопствену перспективу са перспективама других особа, вероватно ће имати тешкоће и са испољавањем социјално одговорног и моралног понашања (Јевтић 2017).

Квалитет социјалних односа ученика не треба унапређивати само код оних ученика који испољавају неприхватљиве облике понашања или су неприхваћени у колективу. На развијању социјалних вештина и подстицању пожељних облика понашања потребно је радити са свим ученицима. Тиме се ствара основа за успостављање и остваривање позитивних социјалних односа између ученика, што се одражава и на развој моралности. Аџић је то прецизно дефинисао као пут еволуције: „породица–заједница–алтруизам–космополитизам” (Недовић 1998: 137).

Емпатију одређују и когнитивне и афективне реакције. Хофманова теорија, која представља развој алтруистичке мотивације, истиче ова два схватања емпатије као тесно повезана зато што „способност посредног доживљавања емоција друге особе зависи од степена у којем је особа кадра да закључи какво је афективно стање те друге особе, баш као што на посредан начин пробуђени афект у њој самој осмишљава афект опажен код друге особе” (Хофман 2003: 39). Изазивање афекта у посматрачу који не реагује на сопствену ситуацију, већ посредно, на ситуацију у којој се налази нека друга особа, представља емпатију. „Нагласак је на процесу помоћу којег особа афективно реагује на другу особу тако да доживљава исти афекат као и та друга особа” (Стојиљковић 1998: 71). Хофманова тврдња је да човек поседује урођену способност емоционалног доживљавања стања неке друге особе, а и урођену способност да се понаша агресивно. Његово гледиште одсликава целовиту теорију развоја алтруистичне мотивације која се може довести у везу са когнитивно-развојном теоријом.

Морални васпитачи би могли да охрабрују децу да замисле како би се осећао неко до кога им је веома стало у ситуацији жртве, или у ситуацији једне од жртава у сложенијим моралним ситуацијама. Таква врста учења вештине вишеструког емпатисања има двоструку добит: супротставља се

природним емпатијским ограничењима, али вишеструко емпатисање такође смањује тенденцију да приписујемо негативне мотиве особама које нису припадници наше групе и промовише хармоничнији живот у мултикултуралним друштвима. „Аџић сматра да би циљ васпитања требао бити [...] развој хармонијске личности, и дух и тело подједнако, да се у човеку развије цео човек. Васпитање је утицање одраслих на развитак васпитаников, тако да се што јаче развијају две добре телесне и духовне особине, и оне које су му нужне за живот” (Парлић 2007: 135).

Холистички приступ моралној аутономији личности не представља негацију било које компоненте моралности (морална сазнања, морална уверења, морално понашање и деловање). Наиме, холистичким приступом се не изражава њихова подвојеност и не пренаглашава појединачна вредност, већ се процењује њихов укупан утицај на формирање моралне личности. И поред тога, потребно је истицати специфичности подстицања и развијања појединих компоненти моралности. Оне се развијају према различитим, али у исто време и повезаним педагошким поступцима. Разлике у педагошким поступцима су значајне и оне су детерминисане природом и карактером поједине компоненте.

Поред холистичког схватања моралне личности, неопходно је примењивати и холистички приступ у проучавању и истраживању процеса формирања моралне личности. Тај методолошки приступ изведен је из основних поставки нове истраживачке парадигме, а посебно из схватања према којима процес сазнања полази од целовите особе и истражује се уз примену холистичког и идиографског приступа. Не искључујући потпуно номотетички приступ, неопходна су „шира методолошка разматрања специфичних истраживачких метода, техника и инструмената којима би се, на примеренији начин, проучавале и истраживале специфичности процеса формирања моралне личности” (Бранковић 2005: 200).

Етичност не означава само знања о моралу и моралним нормама, него пре свега понашање у складу са тим знањем и моралним нормама. На основу моралног понашања процењује се васпитање личности – њена педагошка и социјална оспособљеност.

ЗАКЉУЧАК

У покушају да се морал и морално васпитање појмовно одреде наилази се на уобичајене тешкоће, као и код других сложених појава и појмова. О сложености тог појма најбоље говори сазнање да је историја морала дуга колико и историја друштва и да се она са развојем друштва трансформисала и постала комплекснија. Аутори који су се бавили моралом и моралним васпитањем, као што је и Сретен Аџић, дали су веома значајне доприносе научном проучавању ове области. Феномен моралности је тако комплексан

и променљив да захтева не само анализу више аспеката и димензија, већ и више теоријских и емпиријских приступа (Јевтић 2012).

Питање и проблеми моралног развоја и васпитања увек су на одређен начин били актуелни, не само у педагошкој науци, већ и знатно шире. Сада, посебно у времену транзиције, то је посебно актуелно јер се пред школу и васпитаче као фундаментални проблем поставља питање моралног васпитања и формирања деце и младих. У савременом друштву, у условима мултикултуралности, бројних и различитих комуникација и утицаја, либерализације и демократизације друштва, мењају се теорије и схватања о моралном развоју и васпитању, друштвене и моралне вредности, методе и поступци, облици и садржаји морала и моралности.

Аџић је у својим порукама био јасан и недвосмислен јер је истицао највреднија мерила која су му била оријентација у разноврсном стваралаштву. Сложеност процеса васпитања личности (појединца) и различити задаци у погледу развијања и формирања интелектуалне, емоционалне, моралне, вољне, физичке, као и других особина човека у њиховој целовитости, захтева делотворно морално деловање у циљу развоја и оспособљавања личности.

Моралне рефлексije Аџић групише као законитости тока васпитног процеса које показују да при формирању убеђења одређену улогу има не само објашњавање и вербално убеђивање, већ и практично искуство и вежбање. Убеђивање се, такође, може постићи подстицањем и кажњавањем. Вежбање које доприноси стварању навика пожељног понашања не може а да се не ослања на сазнавање и усвајање норми владања, што се у већини случајева постиже посредством вербалних метода, објашњавањем и убеђивањем. Нема сумње да у томе учествује и спречавање и кажњавање (Јевтић 2015).

Као што је познато, хуманистички усмерени педагози као што је био Сретен Аџић схватају појединца као јединствену, целовиту и комплексну личност која настоји да оствари своје потенцијале, која је отворена за прихватање нових искустава, у стању је да сазнаје и да схвата различите животне ситуације и на тој основи усваја одређене садржаје. Појединац треба да има већи приоритет од одељења као групе, школе као институције или курикулума као целине. Тежиште је, у сваком случају, на појединцу, његовом несметаном и слободном развоју подстицањем, охрабривањем, уважавањем и поштовањем личности, како би се заштитио од често неодмерених притисака средине, друштва и породице. Слобода данас није вредност, већ услов за вредност.

Морално васпитање је било, јесте и биће динамичан и флуидан процес који захтева једну обухватну и флексибилну теорију моралног развоја личности која ће нас упутити на потребне педагошке акције у васпитном деловању за будућност. Будућност не можемо предвиђати без флексибилних и динамичних теоретских опсервација, без добре теорије о целовитој моралној особи.

ЛИТЕРАТУРА

Аџић (1902): Сретен Аџић, *Пример у моралном васпийињу*, Београд: Просветни гласник.

Аџић (1924): Сретен Аџић, *Учићелеве забелешке*, Београд: Просветни гласник.

Аџић (1998): Сретен Аџић, *Увод у науку о васпийињу* (репринт оригиналног дела из 1892), Јагодина: Учитељски факултет.

Берковиц, Осер (1985): Marvin W. Berkowitz, F. Oser, *Moral Education. Theory and Application*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Болдирјев (1979): Н. И. Болдирев, *Нравсйивенное воспийиание школьников*, Москва: Педагогика.

Бранковић (2005): D. Branković, Holističko shvatanje procesa formiranja moralne ličnosti, *Zbornik Saveza pedagoških društava Vojvodine*, 36, 191–203.

Големан (1998): Daniel Goleman, *Working with emotional intelligence*, New York: Bantam Books.

Детерт, Тревино (2008): J. R. Detert, L. K. Trevino, Moral disengagement in ethical decision making. A study of antecedents and outcomes, *Journal of Applied Psychology*, 93, 374–391.

Зедлер, Кифер (2003): D. Zedler, M. Kifer, The role of moral reasoning and the status of socioscientific issues in science education, *Moral reasoning and sociscientific issues*, 7–38.

Јевтић (2012): Bisera Jevtić, *Pedagogija moralnosti*, Niš: Filozofski fakultet.

Јевтић (2014): Bisera Jevtić, Vaspitna kompetencija nastavnika u afirmaciji humanih vrednosti, *Uloga obrazovanja i vaspitanja u razvijanju humanističkih, interkulturalnih i nacionalnih vrednosti*, међнародни тематски зборник радова, Kosovska Mitrovica: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Filozofski fakultet, 277–296.

Јевтић (2014): Bisera Jevtić, Teachers pedagogical actions affecting the moral development of personality, *Problems of Education in the 21st Century-Education: General issues and insights*, 58, 67–81.

Јевтић (2015): Бисера Јевтић, Корелација породичног и школског васпитања у примени васпитних поступака методе подстицања и спречавања, *Теме: часопис за друшйивене науке*, Год. XXXIX, 3, 845–865.

Јевтић, Ивановић (2015): Б. Јевтић, М. Ивановић, Потреба за реконцептуализацијом хуманистичког васпитања, *Зборник радова са Међународној научној скупшћи Наука и савремени универзйишћей*, 4, Ниш: Филозофски факултет, 197–213.

Јевтић (2017): Bisera Jevtić, The attitude of teachers towards prosocial behaviour and academic achievement in Serbia, *Problems of education in the 21st century*, 75, 34–54.

Кнежевић (2003): Goran Knežević, *Koreni amoralnosti*, Београд: Centar за применјену психологију.

Коменски (1946): J. A. Komenski, *Materinska škola*, Београд: Prosveta.

- Лок (1950): Džon Lok, *Misli o vaspitanju*, Beograd: Znanje.
- Макаренко (1957): А. С. Макаренко, *Izabrane pedagoške rasprave*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Миоциновић (2004): LJ. Miočinović, *Moralni razvoj i moralno vaspitanje*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Нарваез (2009): D. Narvaez, Triune Ethics Theory and moral personality, In D. Narvaez, D. K. Lapsley (Eds.), *Moral Personality, Identity and Character: An Interdisciplinary future*, New York: Cambridge University Press, 136–158.
- Недовић (1998): V. Nedović, *Pedagoški ogledi Sretena Adžića*, Jagodina: Učiteljski fakultet.
- Парлић (2007): J. Parlić, *Pedagoško učenje i prosvetni rad Sretena Adžića*, Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet.
- Рајан, Бохлин (1999): K. Ryan, K. Bohlin, *Building Character in Schools. Practical Ways to Bring Moral Instruction to Life*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Спенсер (1921): H. Spenser, *O vaspitanju umnom, moralnom i telesnom*, Beograd: S. B. Cvijanović.
- Стојиљковић (1998): S. Stojiljković, *Ličnost i moral*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Хофман (2003): M. Hofman, *Empatija i moralni razvoj*, Beograd: Dereta.
- Шварц, Бонке (2004): S. H. Schwartz, K. Boehnke, Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis, *Journal of Research in Personality*, 38, 230–255.

Bisera S. Jevtić
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department for Pedagogy

SRETEN ADŽIĆ'S ATTITUDES TOWARDS MORAL EDUCATION

Summary: In order to have a moral character, an individual needs to develop high moral and intellectual values, be able to accept responsibility and its consequences and to consider a moral act as a personal obligation. Therefore, Adžić believes that a moral person is strong and righteous, ready to behave morally, even in spite of their personal interests and needs. One of the biggest challenges of character education is to reach a high level of cognitive moral development. Students' behaviours and attitudes are conditioned by the system of values of the community they belong to. Their position in the community depends on different exogenous factors.

This paper deals with Sreten Adžić's attitudes towards moral education: in order to become responsible individuals, without prejudice and discrimination against other people and cultures, students should be offered a favourable environment for moral development. The role of teachers in education is very complex, but the eventual outcome depends on a successful coordination of all educational factors, within and outside schools.

Key words: morality, moral character, educational procedures, teaching methods.